

ปาฐกถา

ความหมายของงานสัมมนา การฟื้นฟูเมืองมินามาตะ

รศ. ดร. คุณาโกะ ทาคาโยชิ

สวัสดีท่านผู้ฟังทุกท่าน ข้าพเจ้า คุณาโกะ ทาคาโยชิ จากศูนย์ความร่วมมือนานาชาติ มหาวิทยาลัยโอซากา ก่อนอื่นขอขอบคุณผู้อำนวยการ Japan Foundation กรุงเทพฯ คุณโยชิคา วา ทาเกจิ ผู้มอบโอกาสที่มีค่ายิ่งในการจัดงานสัมมนาครั้งนี้ ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือตั้งแต่ชั้นวางแผนงานจาก รศ. สุริชัย หวันแก้ว แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้มีบทบาทในการพัฒนาประเทศไทยทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างกระตือรือร้นด้วยความตั้งใจยิ่งมาโดยตลอด ข้าพเจ้าขอขอบคุณ รศ.สุริชัย และสถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ในวันนี้ข้าพเจ้าขอรับหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการสัมมนา แม้ว่าจะยังมีประสบการณ์ไม่มากนัก แต่ก็โชคดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ อ.สุริชัยกรุณาร่วมทำหน้าที่กับข้าพเจ้า จึงสบายใจได้ว่าหากมีเรื่องยากๆ ก็สามารถขอความช่วยเหลือจาก อ. สุริชัยได้

ในการเปิดการสัมมนาครั้งนี้ ข้าพเจ้าจะขอเวลาพูดถึง ความหมายของการหยิบยกตัวอย่างจากเมืองมินามาตะ สักเล็กน้อย

ก่อนอื่นข้าพเจ้าอยากเล่าประสบการณ์การได้รู้จักกับเมืองมินามาตะ ข้าพเจ้าจำได้ว่า ได้ยินชื่อนี้จากหนังสือเรียนสมัยมัธยมต้น ในหนังสืออธิบายถึงมลภาวะร้ายแรงที่เกิดขึ้นในพื้นที่อุตสาหกรรมและเหมืองแร่ ในช่วงการเร่งพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นหลังแพ้สงครามโลกครั้งที่ 2 มีการกล่าวถึง 4 โรคมหัศจรรย์ใหญ่ นั่นคือ โรคอิติอิโต ซึ่งเกิดจากการปนเปื้อนของสารแคดเมียมลงในแหล่งน้ำที่จังหวัดโทยามะ โรคมินามาตะ ครั้งที่ 2 ที่ จังหวัดนิงาตะ โรคหอบหืดเมืองโยกาอิจิ ที่เกิดจากการปนเปื้อนก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์ในอากาศที่เมืองโยกาอิจิ และโรคมินามาตะที่เกิดจากการปนเปื้อนของสารปรอทอินทรีย์ลงในแหล่งน้ำที่เมืองมินามาตะ ข้าพเจ้าในวัยมัธยมเข้าใจเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นว่า เป็นการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เติบโตรวดเร็วราวปาฏิหาริย์ จนสามารถเปล่งประกายในฐานะมหาอำนาจทางเศรษฐกิจอันดับ 2 ของโลก แน่แน่นอนว่าพร้อมๆไปกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ มีปัญหามลพิษเกิดขึ้น แต่ในครั้งนั้นข้าพเจ้ายอมรับว่าการพัฒนาสู่ยุคใหม่และการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเป็นเรื่องที่จะต้องมียุคมลพิษเกิดขึ้นอย่างช่วยไม่ได้ ในสมัยนั้นข้าพเจ้าไม่สามารถคิดลึกซึ้งลงไปได้ว่า ปัญหามลพิษ ทั้งโรคมินามาตะและอื่นๆ แท้ที่จริงแล้วเป็นคำถามถึงรากเงาของนโยบายทางเศรษฐกิจและการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่พวก

เราต่างก็พึ่งพิงอยู่ ไม่ใช่เพียงปัญหาที่เกิดขึ้นตามทางผ่านของการพัฒนา หลังจากนั้นข้าพเจ้าได้เข้าเรียนมหาวิทยาลัยในวิชาเศรษฐศาสตร์ ข้าพเจ้าสนใจหัวข้อเรื่อง ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ด้อยพัฒนา ทำงานวิจัยเรื่องความขัดแย้งของการพัฒนาเข้าสู่สมัยใหม่ของสังคมเศรษฐกิจกับสังคมวัฒนธรรมรากเหง้าดั้งเดิมของประเทศกำลังพัฒนา ในช่วงนี้เองที่ข้าพเจ้าเริ่มสนใจระบบเศรษฐกิจหมุนเวียน รู้จักและประทับใจ small is beautiful ของชุมัคเกอร์ ข้าพเจ้าจึงเริ่มคิดว่าปัญหามลพิษที่จริงแล้ว ไม่ใช่สิ่งที่จะต้องเกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาไปสู่ยุคใหม่ แต่เป็นข้อบกพร่องของระบบเศรษฐกิจที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น

ปัญหามลภาวะของประเทศญี่ปุ่นเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่เมื่อใด ปัญหาเริ่มหลังปี 1945 หลังจากการพ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่ 2 ใช่หรือไม่ ที่จริงแล้วมิใช่เช่นนั้น ปัญหามลพิษได้ทำให้เกิดความเสียหายตั้งแต่การพัฒนาประเทศญี่ปุ่นสู่ยุคใหม่ในสมัยเมจิ เหตุการณ์แรกที่แสดงถึงปัญหามลพิษร้ายแรงจากการพัฒนาอุตสาหกรรมคือ ปัญหามลพิษเหมืองทองแดงอาชิโอะที่จังหวัดกุมมะ เป็นเหตุการณ์แรกที่จุดประเด็นมลพิษจากการพัฒนาเข้าสู่ยุคใหม่ ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1880 หลังการปฏิรูปเมจิไม่ถึง 20 ปี จากการนำเทคโนโลยีในโลกตะวันตกมาใช้ในการทำเหมืองแร่ ทำให้มีสารเคมีปนเปื้อนบริเวณภูเขาและแม่น้ำรอบเหมือง ซึ่งมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและร่างกายมนุษย์ เกิดผลกระทบต่อสุขภาพของผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเป็นจำนวนมาก สันถลอนพื้นฐานทางสังคมของชุมชน นายทานากะ โซโซ ซึ่งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีบ้านเกิดอยู่ไม่ไกลจากท้องถิ่นนี้ ได้นำปัญหามลพิษของเหมืองแร่อาชิโอะ เปิดเผยสู่สังคม พร้อมกันนั้นก็มีการประท้วงเหมืองแร่เกิดขึ้น มลภาวะในประเทศญี่ปุ่นได้แพร่กระจายออกไปพร้อมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมเคมี หลังจากนั้นก็ยังมียุคปัญหามลพิษเกิดขึ้นเรื่อยๆ

วิชาเศรษฐศาสตร์สร้างทฤษฎีต่างๆขึ้นโดยยึดถือความร่ำรวยทางวัตถุ การเพิ่มรายได้ให้คนหมู่มากนับเป็นเป้าหมายแรก แผนพัฒนาทางเศรษฐกิจจึงถูกจัดทำขึ้นเพื่อบันดาลเป้าหมายนี้ให้เป็นจริงเพื่อความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ ปัญหามลภาวะได้ถูกจัดวางให้เป็นปัญหาเฉพาะภายในท้องถิ่นที่เป็นแหล่งเกิดมลภาวะ และถือว่าท้องถิ่นจะต้องจัดการแก้ไขปัญหามลพิษในนั่นเอง

เราจะสามารถเรียนรู้อะไรจากท้องถิ่นมินามาตะซึ่งหุบยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างในครั้งนี้ ก่อนจะรับฟังบรรยายจากชาวเมืองมินามาตะที่มีความรู้ความสามารถถึง 3 คน ข้าพเจ้าจะขอกล่าวถึง 3 มุมมอง ดังนี้

1. ทบทวนการมุ่งเพิ่ม GDP

ขอให้ทุกท่านดูในสไลด์ต่อไป นี่คือการแสดงการเจริญเติบโตของ GDP และการเปลี่ยนแปลงของ GDP ต่อประชากร 1 คนของประเทศญี่ปุ่นหลังสงคราม จากกราฟนี้สามารถมองเห็นรอยทางการเติบโตด้านเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วของประเทศญี่ปุ่นหลังสงครามดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในช่วงกลางทศวรรษ 1950 ญี่ปุ่นเสร็จสิ้นการฟื้นฟูประเทศ ดังที่มีค่ากล่าวไว้ ราวกับไม่ใช่ยุคหลังสงคราม จากแผนการเพิ่มรายได้ของประชาชนให้เป็นสองเท่าในทศวรรษ 1960 ประเทศญี่ปุ่นก้าวเข้าสู่การพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างไม่ลืมหูลืมตา แสดงความสำเร็จอย่างต่อเนื่อง เมื่อมองการเพิ่มของ GDP ต่อประชากร 1 คนจะเห็นได้ว่า นอกจากครึ่งหลังของทศวรรษ 1990 แล้ว ญี่ปุ่นสามารถเพิ่ม GDP ได้ต่อเนื่องมาโดยตลอด อาจกล่าวได้ว่าข้อมูลเหล่านี้แสดงความสำเร็จในการพัฒนาประเทศตามแนวทางที่วางไว้

ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นนั้นน่าอึ้งมาสู่สังคมญี่ปุ่นบ้าง แน่นนอนว่าสิ่งนี้นำมาซึ่งผลดีหลายประการ ดังจะเห็นจากกราฟต่อไป ข้อมูลนี้คือ ข้อมูลด้านการศึกษาและสาธารณสุข แสดงถึงการพัฒนาลักษณะของญี่ปุ่น จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลา 60 ปีหลังสงคราม ประชาชนที่เรียนถึงระดับมัธยมต้น มัธยมปลาย มีมากขึ้นมาก และอายุไขเฉลี่ยก็มากขึ้นเป็นที่กล่าวขานในสังคมโลก แน่นนอนว่าสิ่งเหล่านี้เป็นหนึ่งแรงพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทำให้ประเทศสามารถจัดงบประมาณในการพัฒนาสังคมได้ การเพิ่มขึ้นของ GDP ทำให้ความสามารถทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจมีมากขึ้น และภาคสังคมก็มีความสมบูรณ์ขึ้น เป็นที่คาดหวังว่าความเป็นอยู่ของคนญี่ปุ่นก็จะสมบูรณ์ขึ้นไปด้วย

สไลด์ต่อไปเป็นกราฟแสดงความพึงพอใจในการดำรงชีวิตของคนญี่ปุ่น กราฟนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นได้ทำการสำรวจข้อมูลความพึงพอใจในการดำรงชีวิตของประชาชนตั้งแต่ปี 1978 โดยสำรวจทุก 3 ปี แม้จะไม่มีตัวเลขข้อมูล ในช่วงทศวรรษ 1950-1960 แต่จากกราฟนี้มีจุดที่น่าสนใจ นั่นคือ การให้คะแนนความพึงพอใจในการดำรงชีวิตจากคนญี่ปุ่นเอง มีคะแนนลดลงเรื่อยๆ เมื่อนำกราฟนี้มาซ้อนกับกราฟ GDP จะเห็นว่าเวลายิ่งผ่านไปเส้นกราฟทั้งสองเส้นก็ยิ่งต่างออกห่างกันมากขึ้นเรื่อยๆ จากข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ของความรู้สึกพึงพอใจในความเป็นอยู่ของประชาชน กับความร่ำรวยที่เกิดจากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ยืดเอา GDP เป็นสำคัญยังมีน้อยลงเรื่อยๆ ยังมีอีกตัวบ่งชี้หนึ่งที่อยากจะกล่าวเสริมในที่นี้ คือ ที่ประเทศอเมริกา มีองค์กรชื่อว่า redefining progress ซึ่งเป็นคลังสมองขององค์กรไม่แสวงหาผลกำไร มีตัวชี้วัดหนึ่งซึ่งองค์กรนี้เป็นผู้พัฒนาขึ้นเรียกว่า GPI โดยคิดจากเนื้อหาของผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นหรือบริการที่จัดให้ ว่าให้ผลบวกหรือลบกับสังคม แล้วคิดคะแนนออกมาเป็นค่าเงินบวกหรือลบ อาจกล่าวได้ว่าตัวชี้วัดนี้มีการปรับวิธีการตั้งค่าเพิ่มเติมขึ้นจากค่า GDP เช่น กล้องวงจรปิดสำหรับป้องกันขโมย ผลิตขึ้นแล้ว GDP ก็จะไม่บวกขึ้น แต่เมื่อคิดถึงลักษณะการทำงานของมันยังมีกล้องผลิตมากขึ้นก็แสดงว่าสังคมยิ่งแย่ลง ต้องหักค่าออก การฆ่าตัวตายหรือมลภาวะจะถูกคิดเป็นค่าใช้จ่ายในด้านลบที่เกิดขึ้นเสมอ ถือเป็นความเสียหายของสังคมที่ต่อนำไปลบในการคิดค่า GPI การทำงานบ้านแม้

จะไม่มีมีการซื้อขายในตลาด แต่ก็นำมาคิดเป็นตัวเงินแล้วบวกเข้าไป (ดูตามในสไลด์) มีกลุ่มหนึ่งที่น่าข้อมูลของประเทศญี่ปุ่นมาคำนวณค่า GPI แล้วทำเป็นกราฟแสดงผล ซึ่งอยู่ในสไลด์ต่อไป จะเห็นได้ว่า GPI กับดัชนีชี้วัดความพึงพอใจในการดำรงชีวิตมีทิศทางเคลื่อนไหวไปในแนวทางเดียวกัน ซึ่งก็หมายความว่า GDP อาจเป็นตัวชี้วัดที่ไม่เหมาะสมสำหรับวัดคุณภาพชีวิตของประชาชนที่แสดงถึงพัฒนาการทางสังคม ซึ่งก็แสดงว่า การพัฒนาเศรษฐกิจที่มุ่งมองแต่ GDP ได้ผลิตสิ่งที่ไม่เป็นผลดีต่อสังคมออกมา ตัวอย่างจากเมืองมินามาตะเป็นตัวชี้ให้เห็นปัญหาของวิธีการวัดคุณค่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ใช้ GDP เป็นตัวชี้วัดหลัก ที่เห็นได้ชัดตัวอย่างหนึ่ง

2. ผลกระทบจากปัจจัยเสี่ยงทางภายนอกที่จะทำให้ท้องถิ่นล่มสลาย : ตัวอย่างทั่วไปของความมั่นคงปลอดภัยของมนุษย์

ประเด็นที่ 2 ที่อยากนำเสนอไว้คือ ตัวอย่างของเมืองมินามาตะ เป็นตัวอย่างในเรื่องความมั่นคงปลอดภัยของมนุษย์ที่เห็นได้ชัด เมื่อพูดถึงความมั่นคงปลอดภัยของมนุษย์ ประเทศไทยเป็นประเทศที่ก้าวหน้ากว่าที่ใดในโลก ที่มีการเริ่มตั้งกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ความมั่นคงปลอดภัยของมนุษย์ หมายถึง ความพยายามที่จะป้องกันความยากลำบากที่เกิดจากการสูญเสียปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ความยากจน ไม่สามารถเข้ารับการศึกษาได้ กลายเป็นคนเจ็บป่วย หรือสูญเสียชีวิต อันมีสาเหตุจากภายนอกที่แต่ละบุคคลไม่สามารถป้องกันได้ด้วยตัวเอง หรืออาจเรียกว่าความเสี่ยง โดยภาครัฐกำหนดนโยบาย (การเตรียมพร้อมป้องกัน ระบบความช่วยเหลือหลังเกิดเหตุ ระบบประกันสังคม และอื่นๆ) ที่จะพยายามทำให้ความเสียหายดังกล่าวเกิดขึ้นน้อยที่สุด หรือการดึงเอาพลังจากประชาชนที่อาศัยอยู่ในปัจจุบันเข้ามาต่อสู้กับปัญหา เพื่อซ่อมแซมในส่วนที่พังทลายแล้วนำไปสู่การฟื้นฟูทางสังคม ตัวอย่างเมืองมินามาตะแสดงถึงสถานการณ์ที่ประชาชนชาวมินามาตะไม่สามารถคาดเดาได้ เมื่อคนบริโภคอาหารทะเลที่มีการปนเปื้อนต่อกันมาตามห่วงโซ่อาหาร มลพิษเหล่านั้นก็ได้เผยโฉมหน้าขึ้นต่อสุขภาพของสัตว์และมนุษย์ในชื่อโรคมินามาตะ ส่งผลให้สังคมเมืองมินามาตะถูกฉีกออกเป็นชิ้นๆ เมื่อติดตามเรื่องราวดังกล่าวจากสภาพความจริง ตัวอย่างนี้น่าจะเป็นบทเรียนร่วมของหลายๆท้องถิ่นในโลกที่กำลังประสบปัญหาความเสี่ยงจากภายนอก (ปัญหาความอดอยาก สงคราม มหันตภัยต่างๆ) อันนำมาสู่ประสบการณ์โศกนาฏกรรมสังคมล้มเหลวในท้องถิ่นนั้น และยังเป็นตัวอย่างที่มีเรื่องราวเล่าขานจากสายตาของประชาชนอีกมากมาย การพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ให้เห็นเป็นรูปธรรมและนำไปส่งผลกับแนวทางนโยบาย จำเป็นจะต้องใช้เรื่องราวบอกเล่าเหล่านี้อย่างขาดไปเสียไม่ได้

3. การเรียนรู้การฟื้นฟูท้องถิ่นที่ล่มสลาย โดยผู้คนในท้องถิ่นเอง : นำไปสู่การสร้างความร่ำรวยที่ต่อเนื่อง

ประเด็นสุดท้าย ตัวอย่างจากเมืองมินามาตะเป็นตัวอย่างที่ยังมีชีวิต มีการดำเนินการต่างๆเป็นปัจจุบัน จากความเสี่ยงที่สังคมนำเข้ามา ทำให้ผู้คนในท้องถิ่นได้รับประสบการณ์การล่มสลายของปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต และประสบการณ์การเผชิญหน้ากันเองภายในชุมชน ผ่านขั้นตอนการปรับความเข้าใจ มาจนถึงกิจกรรมฟื้นฟูท้องถิ่น โดยองค์กรในท้องถิ่นและประชาชนในท้องถิ่นร่วมกันเป็นผู้ดำเนินการหลัก การเรียนรู้จากตัวอย่างนี้หากนำไปใช้ในกรณีความเป็นอยู่ของกลุ่มคนที่สูญเสียสภาพปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่สามารถอยู่ได้อย่างมั่นใจ และให้ความสนใจกับสาเหตุถึงรากเหง้า จะทำให้เราคิดถึงเรื่องความมั่นใจและความปลอดภัยของระดับการดำรงชีวิตในสังคม การสร้างความภูมิใจของคนในสังคม การฟื้นฟูโครงสร้างความเชื่อมั่นระหว่างบุคคลด้วยกันเอง ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจถึงปัจจัยสำคัญของความสุขและความหวังของผู้คนในสังคม เมืองมินามาตะฟื้นฟูสังคมท้องถิ่นมาอย่างไร พวกเราน่าจะสามารถเรียนรู้จากตัวอย่างนี้ได้โดยการติดตามขั้นตอนต่างๆที่ชาวมินามาตะเป็นผู้ดำเนินการมาโดยตลอด

ในการสัมมนาครั้งนี้หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะเกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในมุมมองที่เป็นอิสระจากทุกๆท่านที่มีประสบการณ์ต่างๆกัน เพื่อให้เป็นการสัมมนาที่มีความหมาย ข้าพเจ้าหวังว่า งานครั้งนี้คงจะไม่จบลงเพียงการแนะนำตัวอย่างของเมืองมินามาตะ ขอให้ประสบการณ์จากเมืองมินามาตะเป็นจุดเริ่มต้นในการพูดคุยถึงตัวอย่างที่มีความคล้ายคลึงกันในเชิงลึก และก็หวังเป็นอย่างยิ่งว่าชาวมินามาตะทั้ง 3 ท่านจะได้นำเรื่องราวการพูดคุยในครั้งนี้กลับไปปรับใช้ได้ด้วย ซึ่งก็อาจกล่าวได้ว่า การสัมมนาครั้งนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งในขั้นตอนการฟื้นฟูเมืองมินามาตะ

ต่อไปนี้จะเป็นการบรรยายจากคุณโยชิชิ คุณโยชิโมโตะ คุณนุมาตะ จากมุมมองของผู้นำฝ่ายปกครอง เจ้าหน้าที่ภาครัฐ และมุมมองของประชาชน จากตัวอย่างของมินามาตะ ขอเชิญชวนให้ทุกท่านร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับสังคมที่พวกเราดำรงชีวิตอยู่ และปัญหาที่เป็นรากเหง้าอย่างแท้จริงของสังคมโลก เพื่อที่พวกเราจะได้ร่วมสร้างระบอบสังคมนิยมของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม เป็นสังคมที่พวกเราแบ่งปันความรู้เกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนาเพื่อความสุขของเพื่อนร่วมโลก ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติจริงต่อไป

ข้าพเจ้าขอจบปาฐกถานำไว้เพียงเท่านี้ ขอขอบคุณทุกท่านที่กรุณารับฟัง